

DEĞİŞMEYEN KİMLİĞİN DEĞİŞEN TOPLUMSAL OLGUSU

Arş. Gör. Murat TOPRAK*

ÖZET

Kimlik mefhumu gündelik hayatımızın önemli olgularından biridir. Kimliğin sahip olduğu özellikler ile tarihsel ve toplumsal pratikteki yeri, bu kavramı daha da önemli hale getirmektedir. Kimliğin neredeyse dünyanın her yerinde önemli, can alıcı hatta mevcut ortamı geren bir yapısı mevcuttur. Kimlik ile ilgili ortaya çıkan sorunlar coğrafi açıdan farklılık gösterir. Bir yerde etnisiteye yönelik bir kimlik sorunu varken, bir başka yerde ise cinsel yönelime ya da toplumsal cinsiyete yönelik kimliksel sorun vardır. Bu durum bize kimliğin ne denli değişken bir yapısı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışma, kimliğin tarihi göz önünde bulundurarak günümüzdeki işlevine, özelliklerine, değişimine ve toplumsal pratikteki yansımalarına vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, kimliğin sosyal yapılar üzerinde nasıl bir etkisi olduğu? Kimliğin gündelik hayattaki yansımalarının ne yönde ve nasıl olduğu? Kimliğin kaynağın nereden geldiğini? Kimlikle ilgili temel kuramsal çalışmaların neler olduğu? Gibi sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kimlik, Benlik, Öteki, Benzerlik/Aynılık, Farklılık

CHANGING SOCIAL PHENOMENON OF UNCHANGING IDENTITY

ABSTRACT

The notion of identity is one of the important facts of our daily lives. The characteristics of identity and its place in historical and social practice make this concept even more important. Identity has a structure that is important, crucial and even strains the present environment almost everywhere in the world. About with identity issues vary geographically. In one place there is an identity problem for ethnicity and in another place there is an identity problem for sexual orientation or gender. This shows us how variable the identity is. In this context, this study aims to emphasize the function, characteristics, change and reflection of identity in today's social practice by considering the history of identity. In addition, how does identity affect social structures? How and in what way is the reflection of identity in daily life? Where did the identity come from? What are the basic theoretical studies about identity? It aims to find answers to such questions.

Keywords: Identity, Self, Other, Similarity / Identity, Difference

* Siirt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, murattoprak88@gmail.com,

GİRİŞ

Tüm canlılığıyla hayatımızın her alanında kendini gösteren, kişisel ve toplumsal statü ve rollerimizde etkin olan -belki de emeğin sömürülmesinin ve maddi eşitsizliğin de sebep olduğu- kimlik, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Uzun bir tarihi olmasına karşın, Fransız İhtilali'yle kendini gösteren ve son 60 yılda sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde kendine epeyce yer bulan kimlik, insanların yaşantısına yarattığı etkiyle üzerinde durulmaya değer bir kavram haline gelmiştir. Tarihsel açıdan dönüşüm ve değişime uğrayan kimliği analiz etmek, kimliğin yansımalarını açıklamak ve genel hatlarıyla kimliği tanımlamak, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Kimlik, günümüz dünyasının hızlı gelişiminden ve değişiminden etkilendiği görülmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle yaşanan değişim kimlik olgusunu farklı dönüşümlere uğratmaktadır. Dinamik yapısının yoğunlaştığı yirmi birinci yüzyılda kimlik ne gibi değişimlere uğramaktadır. Bu değişimlerin toplumsal ve bireysel sonuçları nelerdir? Ulus-devletin kimlik üzerindeki etkisi nasıldır? Kimliğin kurgusal ya da hayali olduğu söylenebilir mi? Kimlik ile ilgili kuramsal çalışmaların kimlik üzerindeki etkisi nelerdir? Tarzı sorular bu araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Kimlik değişkenliğinden kaynaklı olarak birey ve toplum üzerinden belirli bir soyutlama hissiyatı yaratır. Kişi kendini bir gruba ait hissederken bir başka gruptan da kendini soyutlar. Karşılıklı hoşgörü olmadığı takdirde bu durum çatışmalara sebep olabilmektedir. Bu çatışmalar fiziksel olabileceği gibi ruhsal ve duygusal da olabilir. O yüzden bu çalışma, kimlik analizlerinde kimliğin birden çok boyutunu göz önünde bulundurulması gerektiğini varsaymaktadır. Aksi takdirde hem toplumsal pratikte hem de kuramsal açıdan tutarlı bir kimlik yansıması bulmak oldukça zordur.

Bu çalışma, toplumların kozmopolit yapılarını göz önünde bulundurarak kimlik olgusuna ulus-devlet ve küreselleşme açısından da değinmiştir. Birey, kendisini toplumsal cinsiyet, siyasi görüş, inanç, etnik ve kültürel açıdan farklı kimliğe ait hissedebilir. Bu durum toplum için de geçerlidir. Özellikle küreselleşmeye bağlı olarak yaşanan göç sonucunda oluşan çokkültürlülük, bireyin kendini birden fazla kimliğe ait hissetmesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması adına bir alt başlık altında kimliği hem ulus-devlet hem de küreselleşme ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışılmıştır. Ayrıca toplumlar arasındaki normsal farklılıklar da göz önünde bulundurulmuştur. Aynı zamanda sabit bir konjonktür üzerinden değerlendirme yapılmamaya gayret edilmiştir.

Çalışma, bir literatür taraması özelliği taşımaktadır. Konu ile ilgili yazılmış olan kaynaklar incelenip, bir sentez oluşturulmaya gayret edilmiştir.

1. Kimliğin Tarihçesi

Günümüz toplumsal olguların çoğunda olduğu gibi, kimliğin de ortaya çıkış süreci aşağı yukarı Fransız İhtilali'ne dayanmaktadır. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi anlayışlar, imparatorlukların sonunu getirmekle beraber, yeni kimlikli –ya da ulusal düzeyde- yapılanmaların ortaya çıkmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber kimliğin günümüz yansımalarını şekillendiren önemli olaylardan biri de 19. yüzyıl Endüstri Devrimleridir. Özellikle tarımsal üretim hayatının yerini alan makinalaşma, kendisiyle beraber köylerden kente göçü getirmiştir. Bu durum yeni heterojen toplum yapılarını ortaya çıkarmış ve günümüzün önemli, can alıcı, çoğu zaman da tehlikeli olan kimlik olgusunun şekillenmesinde belirgin bir rol oynamıştır. Ya da modern zamana eklenti olarak bir açıklama yapmak gerekirse, “*Kimlik*, politik varoluşun modern zamanlardaki –hem mecazi hem de gerçek anlamıyla- can alıcı boyutlarından biri; daha özel bir anlamda ise Türkiye gibi siyasal coğrafyada ikamet edenlerin epey aşına oldukları yakıcı bir politik kavram/soyutlama’dır.”(Mollaer, 2014: 7)¹ Görüldüğü üzere coğrafik farklılıklarda da kimlik algısı ve tanımlanması belirgin bir değişkenlik göstermektedir. Buna daha sonra değinilecektir. Şimdi konudan sapmama adına kalınan yerden devam edilecektir.

Genel olarak bu olaylar ışığında şekillenen kimlik, “İngilizce’de 16. Yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır.” (Gleason, 2014: 23) Kimliğin tarihini çok daha eskilere götürülmekle beraber yukarıda belirtilen nedenlerin sonucunda 20. yüzyılın ortalarına kadar Sosyal bilimlerde pek fazla kullanılmamıştır. “Uzun bir tarihi olmasına karşın, yirminci yüzyıla kadar popüler bir terim olarak kullanılmaya başlanmamıştı.” (Marshall, 1999: 405) 1960'lara kadar belirgin bir kuramsal tartışması olmayan kimlik, önceleri felsefe düzeyinde olmasına karşın, bahsi geçen yıllardan itibaren kendine sosyoloji, sosyal psikoloji ve psikoloji disiplinlerinde önemli şekilde yer bulmaya çalışmıştır. Ayrıca güncel olarak toplumda var olan önemli bazı kavramların şekillenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. “Bugün, ‘etnisite’, ‘milliyetçilik’, ‘çokkültürcülük’,

¹Burada soyutlama kavramı kimliğin anlamı için önemli bir ipucudur. Bu konuda sonraki sayfalarda değinilecek olan kimlik tanımında dışlayıcı ve kapsayıcı özelliğinde bu soyutlamaya önemli bir şekilde yer verilecektir.

‘yurttaşlık’, ‘özne’ gibi terim ailesinin etrafını çevreleyen ağın adıdır aynı zamanda kimlik.” (Mollaer, 2014: 9) Tarihsel olarak kısa sürede toplumsal alan içinde önemli bir olgu haline gelen kimlik, tanım ve genel özelliklerini de bu bağlamda sağlamıştır.

Son olarak kimliğin güncel özelliğine değinmek yerinde olacaktır. Buna da küreselleşme açısından bakmak gerekir. Küreselleşme, tüketim alanlarının genişlemesi, ulaşabildiği yere kadar gitme arzusu ve teknolojik bir tarihsel süreçle ilişkilendirilmesi, var olan toplumsal yapılar üzerinde makrodan mikroya kimliksel/kültürel sorunsallara sebep olmaktadır. Köklü aidiyetlerin (sınıf, etnik, akraba, geleneksellik, vs.) oluşturduğu milliyetçilik paradigması –küreselleşmenin de etkisiyle- yerini giderek daha kaygan ve dinamik hızı daha yüksek kimliklere (çevreci, cinsiyet, cinsel tercih, statü, vs.) bırakmaktadır.

2. Kimliğin Tanımı ve Özellikleri

Kimlik, latince *idem* kökünden gelmektedir. İngilizce’de de *identity* olarak kullanılmaktadır. “Matematik ve mantıkta teknik bir anlama sahiptir; felsefede ise John Locke’tan bu yana, ezeli zihin-beden sorunuyla ilişkili olmuştur. Bu felsefi bağlamda kimlik, bir kişi ya da şeyin bütün zamanlardaki ya da bütün koşullardaki aynılığı; bir kişi ya da şeyin başka değil de kendisi olduğu gerçeği ya da durumu; ferdiyet, kişilik.”(Oxford English Dictionary’den aktaran Gleason 2014: 23) Daha basit bir tanım yapmak gerekirse; “kimlik, diğer tüm etmenlerin yanı sıra, bir birey diğerlerinden farklı kılan, onu diğerlerinden ayıran olguları ifade eden bir kavramdır.” (Parekh, 2014: 53) Yani, “kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir.” (Maalouf, 2017: 16) Bir başka kimlik tanımı, “nispeten istikrarlı ve süreklilik arz eden benlik duygusu. Kimlik, kişisel (bireye özgü), toplumsal (bir grupta paylaşılan) veya insani (tüm insanlarla paylaşılan) olabilir.” (Heywood, 2016: 229) Kimliği iki farklı şekilde tanımlamak da gerekir; bireysel kimlik ve toplumsal kimlik. “Bireysel kimlik, bir bireyin mevcut dünyada olan yaklaşımını ve bu dünyada bulunduğu konumu belirleyen inanış ve bağlılıklarını ifade etmektedir. Toplumsal kimlik ise bireyin kendini tanımlamasına ve kendisini bunun ayrılmaz bir parçası olarak görmesine olan ilişkilere tekabül eder.” (Parekh, 2014: 52) Toplumsal ve bireysel kimlik tanımlamalarının yanına daha politik ve ideolojik olan kolektif kimliği de eklemek gerekir. Son olarak “Eylem sisteminin inşa süreci olarak adlandırılan kolektif kimlik, çeşitli bireyler (ya da daha karmaşık aşamada

gruplar) tarafından üretilen, etkileşim halinde ve ortaklaşa bir tanımdır; eylemin yönelimi ve eylemin içinde gerçekleştiği imkanlar ve sınırlılıklar alanı ile ilişkilidir.” (Melucci, 2014: 83) Bu tanımların yanına çeşitli kimlik tanımları eklenebilir. Ama spesifik bir kimlik tanımı yapmak spekülasyonlardan ibaret olacaktır. Bunun nedeni kimliğin önemli bir değişken yapıyı bünyesinde biraandırmasıdır. Ayrıca kimlik, sosyolojik, psikolojik ve siyasi boyutlara sahip olmasından kaynaklı, salt bir tanım yapmanın zor olmasının önemli nedenlerindedir.

Kimlik genel anlamda iki kavram üzerinden ontolojik bir inşayı gerçekleştirir: benzerlik ve farklılık. “Bu şekilde kurulan her kimlik karşısında sınırlar çizmeye zorlanır” (Laclau’dan aktaran Karakaş, 2013: 3). Kimliğin en temel özelliği buradan ortaya çıkar; sınırlamak ve ötelemek. Çünkü bir kimliğin varlığı diğerleriyle olan ilişkisi çerçevesinde belirginleşir. Ben kimim? Sorusuna cevap aranır. Bu soruya bir çırpıda cevap verilemez. Kişi yaşadığı toplumun özellikleri çerçevesinde hayatı boyunca bu soruya cevap verir. Sonuçta karmaşık ve çelişkili de olsa kişinin benliğinde kimlikler oluşur. “İstisnasız her insan karma bir kimlikle donanmış... kimliğini belirtmek için sadece ‘Arabım’, ‘Fransızım’, ‘Siyahım’, ‘Sırpım’, ‘Müslümanım’, ‘Yahudiyim’ denmesi gerektiği şeklindeki hala son derece yaygın ve benim gözümde son derece sakıncalı düşünme alışkanlığından vazgeçmelidir.” (Maalouf, 2017: 23) Ayrıca kişiler bunu sosyal kimlik çerçevesinden de bakılabilir; “Birinin kimliği ya da kimlikleri, kim olduğu her zaman çok boyutludur ve sona ermiş değişmez bir mesele değildir; kimliğin tanımlanması, sürekli oluş halinde bir süreci ifade eder.” (Özdemir, 2013: 203) Başka bir deyişle, “bir kimlik bulmak tek boyutlu bir sorun olmayıp çok boyutlu bir sorundur ve pratik anlamda çok daha fazla sayıda insanla, ‘akışkan modern’ dönemin tüm kadın ve erkekleriyle paylaştığım bir özelliktir” (Bauman, 2017: 21). Kimlik, gündelik hayatta farklılıklara sebep olabilmektedir. Kişi, hayatı boyunca farklı kimliksel özelliklere maruz kalabilmektedir. Yani bireyin yaşam boyunca karşılaştığı sorunlar onu farklı kimliklere ötelemiştir. Daha politik şekilde belirtmek gerekirse, “Milan Kundera’nın klasikleşen aforizmasındaki gibi, kişinin varoluşu nereden yaralanıyorsa kimliği orada teşekkül ediyor” (Mollaer, 2014: 8). Bu aforizma önemli bir tespit olmaktadır. Özellikle ben ve o/öteki olarak tezahür eden kimliğin, egemen gücü elinde bulunduran kişi ya da grupların bir başka kişi ya da gruplar üzerinde uyguladı öteki politikası sonucu olarak yaralamasıdır. Türkiye’de bunun için *başörtü sorunu* önemli bir örnek olarak teşkil etmektedir. Yıllarca kamu kurumlarında başörtüyle içeri alınmayan kadınların kendi

toplumsal cinsiyet kimlik inşasını bu bağlamda gerçekleştirmiştir. Algısal olarak –biraz da iktidarın politikasının sebep olduğu- başörtü sorunu Türkiye’de kendini zaman zaman hissettirmektedir. Bu politik tanımın yanına ayrıca Bauman’ın hem politik hem de psikolojik hikayesini de eklemek mümkün, onun kendi sözleriyle;

“Prag’taki Charles Üniversitesinin eski bir geleneğine göre, fahri doktora alan kişinin ödül töreni boyunca ait olduğu ülkenin ulusal marşı çalınır. Benim bu şekilde onurlandırma sıram geldiğinde, İngiliz ulusal marşı ile Polonya ulusal marşı arasında bir tercih yapmam istendi ve ben bir cevap bulmakta zorlandım. İngiltere benim tercihim olan ülkeydi ve hocalık hakkım alındığı için artık doğduğum ülke olan Polonya’da kalamayınca üniversite hocalığı teklifi yoluyla benim de kendisi tarafından tercih edildiğim ülke idi” (Bauman, 2017: 17).

Kısacası yaralanma ve incinme kişinin aidiyet duygusu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca yaşam şartları gereği ortaya çıkan değişiklikler de aidiyet açısından kimliği şekillendirmektedir. Ekonomik, politik, savaş, gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkan göçler sonucu kişilerin aidiyet duygusu farklılık gösterebilmektedir. Bu durum çeşitli aidiyetleri beraberinde getirebilir. Bu çeşitlilik olumlu sonuçlar doğurmakla beraber olumsuz sonuçlara da gebebilir. “Çok azımız hakiki ya da farazi, iyi bütünleşmiş ya da kısa ömürlü birden fazla fikirler ve ilkeler arası cemaatlerden kaçınabilir; bu yüzden kimliğimizi zaman içindeki tutarlılığı ve sürekliliği meselesini çözümlenmekte zorluk yaşarız” (Bauman, 2017: 21). Farklı kimlikler altında birey ezilme hissiyatına kapılabilir.

Kimliğin kurgusal bir olgu olduğu da önemli tartışmalar arasındadır. Özellikle Nietzsche’nin bu konudaki görüşleri kayda değerdir; “Nietzsche’nin altını çizdiği gibi, olgular yoktur, yalnızca yorumlar vardır. Tıpkı ulus anlatısında ‘hayali bir cemaat’in inşası, bir coğrafi ya da fiziksel gerçeklik kadar fantezi ve tahayyül tarafından beslenen bir aidiyet duygusu da söz konusuysa, bunun gibi kendilik duygumuz da bir hayal ürünüdür, bir kurgudur, belirli bir anlamlı hikâyedir” (Chambers, 2014: 45). Ayrıca Bauman da buna benzer bir açıklama yapmaktadır; “Kurgu olarak doğan kimlik, katılaşarak gerçeğe dönüşmek için çokça tazyike ve ikna çabasına ihtiyaç duydu” (Bauman, 2017: 31). Bu açıdan bakıldığında toplumsal olguların tümü kurgusaldır. Coğrafi özelliklerin farklılığı sonucu bu kurgular toplum için vücut bulabilmektedir. Ayrıca bu konuda mekanın da kimlik açısından da önemi ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bir kafeye takılan bireylerin benzer kimliksel özelliklere sahip olabilir. Bir başka kafeye takılanların diğer kafeye takılanlardan farklılıkları vardır.

Kimlik önemli sembolik özellikleri olan bir olgudur. Bir toplumda var olan semboller, imgeler ve nesnelere o toplum hakkında önemli bilgiler verebilmektedir. Bu sembollerin kültürel alanda belirleyiciliği olduğu gibi politik, ekonomik, tarihi, cinsiyet alanında da belirleyici olabilmektedir. İdeolojik semboller politik anlamda, dil ile ilgili semboller kültürel anlamda, giyim gibi faktörler cinsiyet ve kültürel anlamda kimliğin tanımlanmasında katkılar sağlamaktadır.

Kimliğin bir diğer önemli özelliği *dışlayıcı ve kapsayıcı* olmasıdır. Dışlayıcı ve kapsayıcı özellik kişi ya da grup için bir soyutlama yaratır. Bu nedenle kimlik kavramı başlı başına bir soyutlamayı beraberinde getirir. Aidiyet duygusu üzerinde olan dışlayıcı ve kapsayıcı özellik, bireyi ya da toplumu kendini konjektürel şekilde belirli bir kimliğe bağlı olarak tanımlamasına sebep olur. Birey ya kendini toplum içinde var olan kimlik kurgusuna ait hisseder ya da hem kendi hem de yaşadığı toplum üyeleri (hatta toplumsal yapılar) onu ötekileştirerek dışlayıcı yeni bir kimlik olgusuna ait hisseder/hissettirilir. Özdeşleşme de burada önemli rol oynar. Kişi kendini bir guruba ya da bir fiziksel özelliğe özdeş hissederek kendini onun üzerinden bir adlandırmayla inşa eder. Ama Gleason açısından kimliğin bu doğrultuda farklı bir tanımı vardır; “zira bir kimliği temellük etmek ya da ona bağlılık göstermek, bir kimsenin ötekiler tarafından aile kökeni, din, çalışma etkinliği ve diğer özellikler temelinde verilmiş bir ismi kabul ettiği anlamına gelmekteydi.” (Gleason, 2014: 31) Temel olarak sınırlılık üzerine inşası söz konusu olan kimlik, sancılı bir olgu haline gelebilmektedir. Özellikle kimliğin soyutlama özelliği burada kendini göstermektedir.

3. Kimlik ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar

Kimliğin aynılık ya da benzerlik ve farklılığı üzerinde yapılan vurgusuyla bir kuramsal tarih yapılabilir. “Jenkins, Karl Marx’tan Georg Simmel’e 19. Yüzyıl sosyolojisinin farklı geleneklerinde bu vurgunun yer aldığına dikkat çeker. Emile Durkheim’in kolektif bilinç, Marx’ın sınıf bilinci, Max Weber’in anlama ve Ferdinand Tönnies’in cemaat kavramları sosyolojide biz olmayı, benzerlikleri, paylaşılan özellikleri vurgulayan iki kolektif kurgulardır.” (Özdemir, 2013: 203) Klasik sosyolojinin kimliğe bakışı dönemin şartlarının da etkisiyle makro düzeyde olduğunu görmekteyiz. Kolektif bir tutum içinde klasiklerin düşünceleri kimliğe de bu doğrultuda yansımıştır.

Gleason'a göre, kimliğe dair 1950'lara kadar kayda değer sosyal bilimlerde kuramsal çalışmalar yapılmamıştır. Bu yıllardan sonra öncelikle psikoloji alanında olmak üzere sosyal psikoloji ve sosyoloji alanında çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu kuramsal çalışmalar farklı iki başlık altında ele alınmıştır; psikoloji/sosyal psikoloji ve sosyoloji/sosyal psikoloji. Kimliği kuramsal olarak ele alanlar bu iki disipline mensup iki kişiyi ele alarak karşılaştırma yapmışlardır. Örneğin Gleason yukarıda adı geçen eserinde Erikson ve Sembolik Etkileşimcileri, Allison Weir ise Taylor ve Foucault'yu karşılaştırmıştır. Hem psikoloji hem de sosyal psikoloji alanında Erikson'n görüşleri paralelinde ve benlik üzerine bir şekillenme olduğunu görmekteyiz. Sosyal psikoloji ve sosyoloji alanında ise Foucault Hapishanelerin Doğuşu adlı eserinde bilgi ve iktidarın kimlik üzerinde önemli saptamaları mevcuttur. Sosyoloji alanında özellikle kimlik, Herbert Mead öncülüğünde sembolik etkileşimcilerin görüşleriyle şekillenmiştir. Ayrıca sosyal psikoloji alanında Charles Taylor'un benlik üzerine tartışmaları da kimlik için önemli katkılardandır.

Erikson'un kimliği kavrama konusunda olası zorlukları kabul eder. "çünkü kimlik, bireyin özünde ve fakat aynı zamanda onun topluluk(sal) (communal) kültürünün merkezinde 'yerleşmiş' bir süreçle, gerçekte, bu iki kimliğin kimliğini kuran bir süreçle ilgilidir." (Gleason, 2014: 27) Erikson'un kimlik anlayışını açıklayan bir diğer düşünce, "kimlik derin, içsel ve süreklidir. Erikson'a göre içsel ve süreklilik kimliğin zorunlu, vazgeçilmez bir parçasıdır." (Özdemir, 2013: 204) Ayrıca Erikson'un daha özgül bir vurgusu da söz konusudur; "kişiyi benliğini ve sürekliliğe ve aynılığa sahip bir şey olarak deneyimlemesini buna göre görevde bulunmasını mümkün kılan ve bireyin kişiliğinin içinde yer alan temel ruhsal içerik üzerinedir." (Gleason, 2014: 52) Ruhsal içerikle Erikson düşüncesinde Freudyen teorisinin yansımaları açık şekilde görülmektedir. Erikson, Freud düşüncesinin etkisiyle İnsan ruhunda ya da bilinçaltında yatan düşüncenin onun kimliksel davranışlarına yansıdığını belirtmektedir. Aslında Erikson'un kimlik tasavvurunda aydınlanma düşüncesi öncesi düşünürlerinden Descartes'in zihin beden düalizminden Freud'un ruh beden ilişkisine kadar bir kimlik tanımlaması söz konusudur.

Bu zihin beden ayırımından yola çıkarak Mead'ın özellikle sosyal psikoloji v daha sonra da sosyoloji alanında önemli bir yeri olan Zihin, Benlik ve Toplum adlı eserinde sembolik etkileşimci okulunun kimliğe dair görüşlerini analiz etmeye gayret etmiştir. Sembolik etkileşimciler sosyologların kimliğe yaklaşımında da belirleyici olmuşlardır. O açıdan sosyologlar, "kimliği birey ve toplum arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak görmek

eğilimindedirler –kimlik, temelde, belli bir isim tarafından tayin edilme, bu tanımlamayı kabul etme, ona eşlik eden gerekli rolleri içselleştirme ve bu kurallar uyarınca hareket etme meselesidir.” (Gleason, 2014: 34) Sembolik etkileşimcilerin kimlik açısından Eriksoncu psikolojiye de önemli katkıları olmuştur. Önceleri sembolik etkileşimcileri benlik ile kimliği aynı anlamda kullanmaktaydı. Goffman’la beraber bu durum kimliğe kaydırıldı. Bu kısa girişten sonra Mead’ın benlik tasavvuruyla başlayalım.

Kimliği toplumsal ve bireysel benlikler üzerine inşa eden Mead, öngördüğü kimliği şöyle açıklamıştır; “Bireylerin benliklerini dahil oldukları ve birbirleriyle etkileşime girdikleri toplumsal süreçten türeten sosyal psikoloji modeliyle, bu süreci bireylerin benliklerinden çıkararak bir diğer sosyal psikoloji modeli arasında farklılıklar oldukça açıktır.” (Mead, 2017: 235) Birinin bireysel oluşu psikoloji ile diğerinin toplumsal oluşu ise doğrudan sosyoloji ile ilintilidir. “1940’larda bilinçli bir grup olarak doğan sembolik etkileşimciler, özellikle, paylaşılan sembolik sistemlerin aracılık ettiği, bireylerin farkındalığını biçimlendiren toplumsal etkileşimle ilgiliydiler.” (Gleason, 2014: 32) Kimliğe olan yaklaşımını toplumsallıktan bağımsız düşünmeyen Mead, sembolik etkileşimcileri de bu doğrultuda etkilemiştir. Erikson’un ruha indirgediği kimliksel özelliği Mead, zihnin toplumsal bir çevre olmadan oluşamayacağını vurgulamıştır. Ona göre, toplumda var sembollerin ortaya çıkardığı jest ve mimikler bizim benliğimizin, kim olduğumuzun şekillenmesinde belirleyici etkenlerdendir. Bunun üzerine “insan toplumunu da zihin ve benlik olmadan var olmayacağını vurgulamıştır. Çünkü tüm karakteristik özellikler, bireylerin zihin ve benlik sahibi olmalarına bağlıdır.” (Mead, 2017: 243) Bu benliği gündelik hayatta farklı yorumlayan ve bazı düşünler tarafından sembolik etkileşimci okulunun üyesi olarak kabul edilen/edilmeyen Erving Goffman, gerçek hayat benliğimiz ile gündelik hayat benliğimiz arasında belirgin bir gerilimin olduğunu vurgulamıştır. Benlik tanımını Dramaturjik kavramıyla açıklamaya çalışan Goffman, bu gerilimi “tümüyle insani olan ve benliklerimiz ile toplumsallaşmış benliklerimiz arasındaki çok önemli uyumsuzluk dediği şeyde yansıma buldu.” (Goffman’dan aktaran Ritzer, 2013: 375) Bu uyumsuzluğa ayak uyduramayanlar Goffman’ın deyişiyle *damgalanır*. Damgalanma yeni bir kimlik inşasına sebep olmaktadır. Bu durumu aslında öteki olmak şeklinde de ifade edebiliriz. Bunun yansımasını Türkiye’de görmek mümkündür. Öteki olmak, sistem tarafından kültürel, politik, cinsiyet, sosyolojik, vs. alanda çizilmiş sınırların dışına çıkana denir. Kimlik inşası öteki üzerinden meydana gelir.

Goffman gibi dışlanmış bireyleri inceleyen ve kimliği bilgi/iktidar ilişkisi içinde ele alan bunu cezalandırma olarak adlandıran bir diğer düşünür; Michel Foucault'dur. Foucault, modern toplumlarda insan bedenine kadar işleyen bir iktidar mekanizmasından söz eder. Ona göre, “kimliklerimiz, varlığımızı kuşatan, tanımlayan ve kim olduğumuzu normallik ve sapkınlığın hudutları ve sabitlenmiş sınırları açısından icbar eden disiplin rejimleri tarafından üretilmektedir.” (Weir, 2014: 108) 18. yüzyıldan başlayan yeni denetim mekanizmalarını toplumda var olan kurumsal binaların hepsinde olduğunu vurgulayan Foucault, okul, hastane, cezaevi ve diğer devlet kurumlarının mimari yapılarının aynı olmasının tesadüf olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, bu yerler iktidarın en yoğun ve tüm gücüyle bedenimiz üzerinde bir tahakkümün üst seviyede olduğu alanlardır. Mekan üzerinden bir denetim anlayışı hakimdir. Yani disipline etme öncelikle belirgin mekanlarda başlamaktadır. İktidar belirli kimliğe sahip olan mekanları gözetler ve böylelikle belirli ayrıştırmalar ve fişlemeler yapmaktadır. Bunun sonucunda Foucault kimliği atfedilmiş ve dışsal olarak görmektedir. İktidarın belirlediği kimliklerin sınırları dışına çıkanlar Foucault'un ilgi odağı olmaktadır. Bunların tarihiyle ilgilenir. Her dönemde yöntem değişse de iktidarın amacı, normalleştirici ve sınırlayıcı benlikler ya da kimlikler belirlemektir. İktidarın belirlediği sınırlar içinde Foucault, Weber'in rasyonelleşmesinin ötesine geçerek “bu rasyonelleşmenin belirli ‘kilit yerler’i vardır ve bir ‘demir kafes’ değildir; her zaman direniş vardır.” (Ritzer, 2013: 611) Bu direniş şu ortamda ortaya çıkmaktadır; “Benliklerimizi ve anlamlarımızı ararken, bulduğumuz şey, normallik ve sapkınlık arasındaki sınırları belirlemeye ve benlik denetleme mekanizmaları sayesinde bu sınırları kontrol etmeye çalışan bilgi/iktidar rejimleri aracılığıyla üretilen kimlik kategorileridir.” (Weir, 2014: 111) Direniş bu kimlik kategorilere karşı vuku bulmaktadır. Hem Goffman'da hem de Foucault'da iktidarın mikro-siyaset ilgisi vardır. İkisi de bu mikro siyasetin yaratacağı travmanın dışına çıkılarak, kimliği takıntı haline getirmeyip yeni özgürlük alanlarını bulmaya gayret etmeyi önermişlerdir.

Foucault'nun kimliğin ötesine geçebilmek ve takıntı haline getirmemek adına ortaya attığı bu görüşlerin daha değişik -belki de tam tersi- şeklinde inşa edilen Taylor'cı kimliksel bakış açısı vardır. Modern toplumlarda benliğin kaynaklarını arayan ve Ben kimim? Sorusuna cevap arayan Taylor, “kişinin kendisiyle, ötekilerle ve idealleri ve değerleriyle özgün bir ilişki geliştirmesini talep eder.” (Weir, 2014: 110) Bunu dürüstlikle idealiyle ilişkilendiren Taylor, bu durumu ahlaki ve hakikat boyutuyla da

açıklamaya gayret etmiştir. Ayrıca Taylor'a göre, eğer bir aidiyet –kimlik- fikrinden vazgeçiyorsak hiçbir şeyin öneminin olmadığı bir dünyaya bırakılıyoruz demektir.” (Weir, 2014: 107) Aslında burada Taylor'a getirmek istediğim bir eleştiri var; kimliksiz bir bakış dünyasını inşa etmeliyiz. Bunun mutlak bir şekilde olacağı iddiasında değilim. Ama bu doğrultuda olabilecek maksimum gayretler daha yaşanılır ve mutlu bir dünyaya sahip olunabilir. Çünkü kimlik, günümüzün en can alıcı ve yakıcı kavramlarından ve toplumsal pratik olgulardan biridir. Hem Foucault ve hem Taylor modern kimlik tasavvurunda ahlaki kodlarının yetersizliğinden bahseder. İşte bu kodları kimliksiz bir bakış açısıyla tamamlamak mümkün olabilir.

4. Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisinde Kimlik

Küreselleşmenin kimlik üzerinde etkisine baktığımızda onun tüm boyutlarıyla ele almamız gerekir. Ekonomik, politik ve kültürel boyutlar kimlikler üzerinde önemli derecede etkiye sahiptir. Küreselleşmenin bu boyutları ulusal ya da bireysel kimliklerin değişmesinde önemli rol oynar. “Bugün ulusal kimliğin değişmesindeki temel faktörlerden biri, muhtemelen, merkezileşme ve yerelleşme arasında çatışmaya dayanan bir baskı yaratan küreselleşmedir.” (Giddens ve Sutton, 2016: 394) Merkezileşme, ulus-devlet yapılanmasının küreselleşmeye karşı oluşturduğu yönetim şeklidir. Yerellik ise, bu karşıtlık sonucunda ortaya çıkan ve küreselleşmenin önemli sonucudur. Boyutlarıyla beraber farklılaştırdığı kadar parçalayan küreselleşme, bireysel ve ulusal kimlik arasında çatışmaya ve uyuşmazlığa sebep olmaktadır. Gelişmiş toplumlar ile gelişmekte olan toplumlar arasında bu çatışmazlık farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan toplumlar kendi ulus-devletini kurarken “ulusal sınırlarını mevcut ekonomik, kültürel veya etnik bölünmeler hesaba katılmadan keyfi olarak kararlaştırılmıştır.” (Giddens ve Sutton, 2016: 394) Gelişmekte olan ülkelerin uzun yıllar süren sömürden kurtulduktan sonra arzuladıkları ulus-devleti ortak değerler çerçevesinde oluşturdukları aşikârdır. Ama zamanla bu oluşum içindeki farklı kimliklere olan yaklaşımları, sömürdükleri devletlerinkinden ayrı olmamıştır. Bu da ulus-devletin kimlikler üzerinde olumsuz etkisini gösterir.

Küreselleşmenin sahip olduğu ulus aşırı gücü ile ulus-devletin sahip olduğu merkezi gücü yıpratarak mikro anlamda yeni kimliksel ayrışmalara sebep olmuştur. Önceleri genel anlamda ulusal kimlik algısı ortaya çıkarken günümüzde ise küreselleşmenin

yaygınlaşmasıyla toplumsal cinsiyet, cinsel tercih, etnik kimlik, mezhepsel, çevreci, gibi kimlik türleri ortaya çıkmıştır. Bu, kimliğe kendini ait hisseden bireyler ya da gruplar yönetime ya da uluslararası sivil toplum kuruluşlarına karşı mağduriyet tutumu içinde olmaktadır. Azınlığın ulus-devlet içinde pek hakkı olmadığı göz önüne alarak baktığımızda yapılan ulus aşırı itirazlarda küreselleşme ağı devreye girmektedir. Mevcut iç sorun uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Sömürme zihniyetin hâkim olduğu Batı toplumlarında ulus-devletin azınlıklara karşı bu tutumu küresel güçlerin gelişmekte olan toplumların iç sorunlarına müdahalesi için fırsat oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin ulus-devlet arasındaki çatışmanın önemli sonuçlarından biri, uluslararası göçler sonucu toplumlarda oluşan çokkültürlülük ve melezliktir. Bu sonucun kimliğe yansımaları, “kimlik olgusuna özellikle ışık tutmakta, örneğin etnisite, kültür ve dinle bağlantılı rakip kimlik biçimlerinin ulusal kimliğin yerine geçip geçmediği konusunda sorular ortaya çıkmaktadır.” (Heywood, 2016: 212) Bu sorulara verilen cevap en sade şekilde evet geçebilir şeklindedir. Bu durum daha da ileri gidilerek tartışılabilir. Mesala, göç eden kişi ya da kişiler göç ettikleri yer ile göç edilen yer arasındaki kimlik olgusu etrafında gündelik hayatlarını şekillendirirken her iki yerin ulusal kimliğinden uzaklaşabilir, çatışabilir hatta ikisini de benimseyebilir. Başka bir ifade ile “göç eden kişiler birden fazla kimliği gündelik hayatları içinde benimsemekte ve bir ülke ya da kültür üzerinden aidiyet geliştirmektedir. Kimlik oluşumları veya aidiyet duygusu kişisel deneyimler dâhilinde tekrar tanımlanmakta ve genellikle önemini kaybederek öznelenmektedir. Artık uluslar yerine bireylere ait kavramlar olarak belleklerde yer ediniyor.” (Şimşek, 2016: 2) Küreselleşme yaşamın hızına paralel olarak bireylerin yer değiştirmesine etkisi olduğu bilinmektedir. Küreselleşme göçün olası sonuçlarına bakmaksızın, tarihin, kültürün, kimliğin, ekonominin, toplumsal düzenin, coğrafi şeklin en önemlisi de insan hayatının önemsizleştiği ya da Marx’ın deyişiyle “katı olan her şeyin buharlaştığı” bir süreci tetiklemektedir. Bu olgular arasından kimliksel özellikler zedelenmekte, farklılaşmakta, parçalanmakta hatta yok olmayla karşı karşıya kalmaktadır. Ulus-devlet ortak kimlik arzusuyla uyguladığı politikalarla mikro düzeydeki kimliklere zarar vermektedir. Özgürlük alanının kısıtlandığı, farklı seslere karşı tutumların sertleştiği, hatta dönem dönem de kimlik ve kültür üzerine asimilasyon politikaların uygulandığı bir yapıya bürünebilmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Fransız İhtilali'yle başlayan kimlik tartışmaları ve çatışmaları günümüze kadar farklı formülasyonlara bürünerek süre gelmiştir. Eski konjoktürel özelliklerinden kopmamakla beraber yeni kodları da beraberinde getirmiştir. 20. yüzyılın ortalarında başlayan yeni kimlik arayışları ve ortaya çıkan yeni kimlik türleri, farklılaşmanın artacağı bir dünya toplumunun habercisi olması, çalışmanın önemli sonuçlarından biridir. Bu farklılaşmayı destekleyen veya desteklemeyenler arasında kalan kimlik mefhumu kişisel ve toplumsal olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisi açısından kimlik önemli yaptırımlara uğramaktadır. Kimlik kavramının küreselleşme ile ulus-devlet arasındaki çatışmadan zedelendiği gerildiği, parçalandığı ve ayrıştığı söylenebilir. Bu duruma küreselleşmenin de ulus-devletin de sebep olduğu görülmüştür. Farklılıkların arttığı kimliklerin mikro anlamında ben ve öteki olarak ayrıldığı, sorunsuz bir birliktelik adına farklılıkların zenginlik olarak görüp içselleştirildiğini belirtmek gerekir. İçselleştirme olmayan toplumlarda iç çatışmanın ortaya çıktığı ve iç çatışmanın küresel bir ivme kazandığı ve yine küresel sonuçlara sebep olduğu görülmektedir.

Toplumların yapısı tarihsel olarak farklı değişkenliklere sahiptir. Bu durum kimliği doğrudan etkilemiştir. Özellikle gelişen teknoloji dünyasının ortaya çıkardığı sonuçlar bu konuda belirleyici olmuştur. Sanal kimlikler kavramı bunun belirgin örneğidir. Gerçek hayatın aksine daha özgürlükçü bir alana sahip olan sanal kimlikler aynı zamanda daha kaygan bir yapıya da sahiptir. Kişi, bünyesinde barındırdığı çoklu kimlik özelliklerinin kalıcılığı yine bu doğrultuda kendini göstermektedir.

Dinamik yapının yoğunluğundan kaynaklı olabildiğince mikro görünüme bürünen kimlik, kuramsal açıdan da böyle bir durum söz konusudur. 1960'larda farklı disiplinlerde ortaya çıkan kuramsal çalışmalar, kimlik üzerinde kalıcı ve bütüncül bir yaklaşımdan uzaktır. Bu konuda farklı çalışmalar olmakla beraber, sosyoloji için önemli olan sembolik etkileşimci okulun ortaya koyduğu kuramsal görüşlerdir. Genel olarak benlik üzerine olan bu çalışmalar sosyolojik açıdan kimliği analiz etmede temel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Bauman, Z., (2017), *Kimlik*, çev. Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayıncılık,

Chambers, I., (2014)., *Göç, Kültür, Kimlik*, çev. İsmail Türkmen, (İkinci Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Giddens, Anthony, ve Philip W., (2016). *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ali Esgin, (İkinci Baskı), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gleason, P., (2014). “Kimliği Tanımlamak: Semantik Bir Tarih”, *Kimlik Politikaları*, ed. Fırat Mollaer, *Doğu Batı Yayınları*, Ankara, ss. 21-52.
- Heywood, A., (2016). *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, (Dördüncü Baskı), Ankara: Adres Yayınları.
- Karakaş, M., (2013). “Türkiye’nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2013, 8(2): ss. 1-44.
- Maalouf, A., (2017). *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, (45. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G., (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mead, G. H., (2017), *Zihin, Benlik ve Toplum*, ed. Levent Ünsaldı, çev. Yeşim Erdem, Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Melucci, A., (2014), “Süreç Olarak Kolektif Kimlik”, *Mollaer, Kimlik Politikaları*, ed. Fırat Mollaer, çev. Ömer Mollaer, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 79-104.
- Mollaer, F., (2014), “Kimlik: Can Alıcı Bir Mesele ve Banalleşen Bir Kelime”, *Kimlik Politikaları*, ed. Fırat Mollaer, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 7-17.
- Özdemir, E., (2013), “Kimlik”, *Siyaset Bilimi; Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* ed. Gökhan Atılgan ve Atilla AYTEKİN, (3. Baskı), İstanbul: Yordam Kitabevi, ss. 201-214.
- Parekh, B., (2014), “Kimliğin Mantığı”, ed. Fırat Mollaer, çev. Suat Aksoy, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 53-78.
- Ritzer, G., (2013), *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür, Ankara: De ki Yayınları.
- Şimşek, D., (2016), *Uluslararası Kimlikler; Londra’da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk Göçmen Çocukları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Weir, A., (2014), “Taylor ve Foucault Arasında Modern Kimlikler”, *Mollaer, , ed. Fırat Mollaer*, çev. Özlem Avcı ve Fırat Mollaer, Ankara: Doğu Batı Yayınları, ss. 105-131.